

УДК (UDC) 94 : 327 (4) «1945/2024»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2024.08.015

THE BLACK SEA STRAITS AS A GEOPOLITICAL HUB: TRANSFORMATION OF STATUS (1945-2024)

Andrii Shevchuk,

e-mail: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

Zhytomyr Polytechnic State University,

Ukraine, 10005, Zhytomyr, Chudnivska, 103

Olena Voitiuk,

e-mail: kmvypm_vos@ztu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7670-6849>

Zhytomyr Polytechnic State University,

Ukraine, 10005, Zhytomyr, Chudnivska, 103

Abstract

The article uses the neorealist perspective to establish that Turkey in the second half of the 20th and early 21st centuries was a rational agent seeking to use control over the Black Sea Straits to increase its own benefits, primarily to gain and consolidate its status as a regional leader.

It is found that after the end of World War II, geopolitical competition for dominance over the Straits intensified. The USSR sought to increase its influence by establishing a condominium with Turkey over the Straits. This would have provided the Soviet fleet with access to the Mediterranean and allowed it to block the passage for warships of unfriendly states. However, the consolidated opposition of key international actors during the Great Debate of 1946 and Turkey's integration into NATO in 1952 helped stabilize the situation. At the same time, in exceptional circumstances, the Turkish administration demonstrated a willingness to compromise with the USSR in order to maintain stability.

The collapse of the Soviet Union led to changes in the security complex of the region. Economic and political turbulence in the Russian Federation created a favorable environment for Turkey to increase its influence. However, with the beginning of the 21st century, Russia initiated active promotion of its own interests through the formation of tactical mutually beneficial alliances with Turkey. The US Middle East policy and the failure of Turkey's European integration negotiations have become catalysts for the convergence of the two countries. However, cooperation between them is clearly opportunistic. Turkey's support for Ukraine since 2014 has caused dissonance in bilateral interaction. The implementation of the Istanbul Canal project will increase Turkish influence.

The full-scale invasion of Ukraine has again drawn attention to the status of the Straits. Turkey's tactical balancing between Russia and NATO is logically positively assessed because of the ban on the passage of aggressor warships through the Straits. At the same time, regardless of the variability of geopolitical configurations, Turkey remains a part of NATO, which in the future could lead to its direct confrontation with Russia.

Keywords: Black Sea straits, Turkey, Soviet Union, Russia, Ukraine, international actors, Montreux Convention of 1936, international relations, diplomacy, international law, international economics, neorealism

ЧОРНОМОРСЬКІ ПРОТОКИ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВУЗОЛ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСУ (1945-2024 рр.)

Андрій Шевчук,

e-mail: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
Україна, 10005, Житомир, Чуднівська, 103*

Олена Войтюк,

e-mail: kmvpm_vos@ztu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7670-6849>

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
Україна, 10005, Житомир, Чуднівська, 103*

Анотація

У статті з позицій неореалізму встановлено, що Туреччина протягом другої половини 20 – на початку 21 ст. є раціональним агентом, який прагнув використати контроль над Чорноморськими протоками заради збільшення власних вигод, передусім для здобуття та закріплення статусу регіонального лідера.

З'ясовано, що після завершення Другої світової війни інтенсифікувалася геополітична конкуренція за домінування над Протоками. СРСР прагнув посилити вплив шляхом встановлення кондомініуму з Туреччиною над Протоками. Це забезпечило б радянському флоту доступ до Середземномор'я та дозволило б блокувати прохід для військових кораблів недружніх держав. Однак, консолідована опозиція ключових міжнародних акторів під час «Великих дебатів» 1946 р. та інтеграція Туреччини до НАТО в 1952 р. сприяли стабілізації ситуації. Водночас, у виняткових обставинах турецька адміністрація демонструвала готовність до компромісів з СРСР заради збереження стабільності.

Розпад Радянського Союзу зумовив зміни у безпековому комплексі регіону. Економічна та політична турбулентність у Російській Федерації створила сприятливу кон'юнктуру для нарощування Туреччиною свого впливу. Проте з початком 21 ст. Росія ініціювала активне просування власних інтересів через формування тактичних взаємовигідних альянсів з Туреччиною. Близькосхідна політика США і провал євроінтеграційних перемовин Туреччини стали каталізаторами конвергенції двох країн. Однак, кооперація між ними має виразно кон'юнктурний характер. Турецька підтримка України з 2014 р. внесла дисонанс у двосторонню взаємодію. Реалізація проекту з будівництва Стамбульського каналу збільшить турецький вплив.

Повномасштабне вторгнення в Україну знову привернуло увагу до статусу Проток. Тактичне балансування Туреччини між Росією та НАТО логічно позитивно оцінювати через заборону на проходження військових кораблів агресора через Протоки. Водночас, незалежно від варіативності геополітичних конфігурацій, Туреччина залишається частиною НАТО, що у перспективі може призвести до її прямої конфронтації з РФ.

Ключові слова:

Чорноморські протоки, Туреччина, Радянський Союз, Росія, Україна, міжнародні актори, Конвенція Монтре 1936 р., міжнародні відносини, дипломатія, міжнародне право, міжнародна економіка, неореалізм

Постановка проблеми. Завершення епохи «холодної війни» поставило перед багатьма країнами виклик визначити своє місце у новому геополітичному ландшафті. Турецька Республіка, трансконтинентальна держава з населенням понад 80 мільйонів людей, розташована на перехресті Європи та Азії, активно намагається вибудувати власну стратегію розвитку. Чи варто їй інтегруватися з Європою, зосередитися на Близькому Сході, чи, можливо, спробувати сформувати свій унікальний шлях у майбутнє?

Як член НАТО з 1952 р. та союзник Сполучених Штатів у стримуванні Радянського Союзу у Чорноморському регіоні, по суті країна продовжувала традиції Османської імперії 19 ст. в обмеженні впливу Російської імперії в Чорному морі. Важливим інструментом у процесах звуження радянського панування у регіоні стали Чорноморські протоки, статус яких врегульовувався Конвенцією Монтре 1936 р. Сьогодні, після розпаду СРСР, статус Проток, як це не парадоксально, не втратив свого значення та залишається вирішальним питанням для Туреччини та її геополітичної ролі в регіоні. Контроль над Босфором і Дарданеллами дозволяє країні зберігати вплив на морські шляхи, що з'єднують Чорне та Середземне моря, і відігравати важливу роль у регіональній політиці. Однак, в умовах сучасних геополітичних реалій, статус Чорноморських проток став предметом інтересів і суперечок між різними міжнародними акторами. Російська Федерація, як правонаступниця СРСР, прагне зберегти вільний доступ до Чорного моря та Середземномор'я. Водночас, країни НАТО, такі як США та Великобританія, розглядають Протоки як стратегічно важливий регіон для забезпечення безпеки у Чорноморському басейні. Туреччина, з її унікальним географічним положенням, змушена балансувати між інтересами різних сторін і відстоювати власні національні інтереси. Вона прагне зберегти контроль над Протоками, одночасно підтримуючи добросусідські відносини як з Росією, так і з країнами НАТО. Це складне завдання вимагає від Туреччини проводити виважену та гнучку зовнішню політику, враховуючи інтереси всіх задіяних сторін.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Вивчення трансформацій статусу Чорноморських проток протягом 1945-2024 рр. привертає значну увагу дослідників. Це можна пояснити тим, що регіон перебуває в центрі уваги істориків, політологів, дипломатів та інших фахівців, оскільки він розташований на перетині проблематики всесвітньої історії, міжнародних відносин, міжнародного права та політичної науки. У нашому дослідженні ми зосередимося на аналізі наукового доробку окремих вчених, систематизуючи його у хронологічному порядку: геополітичне протистояння США та Радянського Союзу (1945-1991 рр.), статус Проток після розпаду СРСР (1991-2022 рр.) та в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну (2022-2024 рр.).

Ж.-Б. Дюрозель оцінював післявоєнне прагнення Радянського Союзу взяти під контроль Протоки як реалізацію «мрії російських царів» (Durosels, 1999: 406). Дж. К. Гуревіц наводить оцінку Й. Сталіним Конвенції Монтре, укладеної в умовах «британсько-радянського протистояння», як такої, що мала на меті «...тримати руку на горлі Росії». Підставою для зміни статусу Проток на користь Радянського Союзу було посилення на договори 1805 і 1833 рр., що на думку автора було «...довготривалим дипломатичним і літературним шахрайством» (Hurewitz, 1962: 605, 607). А.Б. Майті у 1954 р. звернув увагу на важливість адміністрування над Босфором і Дарданеллами для Радянського Союзу, уважаючи Панамський канал для США та Гібралтар для Великобританії менш вагомими з точки зору безпеки (Maity, 1954: 150). К. Білсель, член Великих національних зборів Туреччини, після Другої світової війни негативно сприймав спроби Радянського Союзу взяти під контроль Протоки. Такі дії Й. Сталіна він оцінював як ознаку агресивності зовнішньої політики, адже ніхто СРСР не загрожував (Bilsel, 1947: 747). Х. Тосун доводить, що конвенція Монтре забезпечила власну безпеку Туреччини та гарантувала рівновагу в регіоні (Tosun, 1994: 111-112).

Після завершення «холодної війни» дослідники, окрім геополітичних і дипломатичних чинників, акцентували увагу на інших аспектах: безпековому, екологічному тощо. К. Октен переконаний, що Протоки зберігатимуть своє геополітичне та геостратегічне значення у майбутньому. На його думку, країна має робити все, щоб продовжити дію конвенції Монтре, ухиляючись від внесення змін на вимогу великих держав. При цьому важливим є забезпечення безпеки через збільшення вантажопотоків (Ökten, 2008: VI). Натомість А.Ю. Йілмаз стверджує про невідповідність такого режиму через великі обсяги перевезень нафти, що створює безпекові виклики (Yılmaz, 2022: 20). І. Юксель підкреслює важливість Проток не тільки для забезпечення міжнародного судноплавства, але й для геополітики, стратегії та безпеки Туреччини, Європи та регіону Кавказу. При цьому автора турбує зростання транзиту нафти через Босфор і Дарданелли (Yüksel, 2014: 199).

З сучасних оцінок необхідно більш детально зупинитися на викликах внаслідок будівництва Стамбульського каналу. Т. Елдем виокремлює два погляди: офіційний – мегапроект, який перетворить Туреччину на логістичний центр і надасть їй геополітичного впливу на регіональні та міжнародні торговельні та транспортні шляхи й опозиційний – проект, орієнтований на отримання прибутку та залучення іноземних, ймовірно китайських та арабських, інвестицій з метою пожевлення турецької економіки, що переживає спад. На думку дослідниці, цей канал може вплинути на конвенцію Монтре, що в умовах суперництва між США та Росією спричинить додаткові суперечки, посилить напруженість і матиме серйозні наслідки для Туреччини (Eldem, 2021: 1).

М. Невітт закликає приділяти більше уваги Чорному морю та великій ролі Туреччини в інтерпретації Конвенції Монтре під час російсько-української війни. У той час, як основна увага прикута до сухопутних операцій, дослідник негативно оцінює ігнорування США та їхніми союзниками по НАТО явну перевагу Росії на морі (Nevitt, 2023: 6). Л. Кофі та К. Касапоглу, досліджуючи нову чорноморську стратегію для нової чорноморської реальності з початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., порівнюють турецьку політику з химерою. Аналогічно до міфологічної істоти, котра поєднувала в собі риси лева, кози та змії, чорноморський вектор турецької зовнішньої політики демонструє синкретичний характер, урахування всіх складових якого є необхідною передумовою для його коректної інтерпретації (Coffey & Kasapoğlu, 2023: 6).

Отже, серед науковців спостерігається різновекторне трактування конфронтації геополітичних суб'єктів щодо домінування у регіоні Проток упродовж другої половини 20 – на початку 21 ст., що вимагає подальшої верифікації окремих теоретичних конструктів.

Мета та методологія дослідження. Метою статті є дослідження спроб СРСР після завершення Другої світової війни скасувати Конвенцію Монтре 1936 р. та взяти під контроль Протоки, відсічі Туреччини цим планам за допомогою західних союзників, стабілізації статусу після радянських невдач; зміщення акцентів з геополітичного протистояння на екологічний фактор і вибудова турецько-російських відносин (1991-2022 рр.) та сучасні виклики в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну (2022-2024 рр.).

Для комплексного дослідження трансформації геополітичного статусу Чорноморських проток у зазначений період автори використали: *історичний метод* (дозволив здійснити ретроспективний аналіз ключових подій та процесів, пов'язаних зі змінами статусу Проток протягом 1945-2024 рр.), *системний підхід* (сприяв розгляду Чорноморських проток як складної геополітичної системи, що перебуває під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх чинників), *геополітичний аналіз* (надав змогу оцінити стратегічне значення Проток у контексті боротьби провідних міжнародних акторів за вплив та контроль у регіоні), *порівняльний аналіз* (дозволив виявити спільні та відмінні риси в підходах різних держав до визначення статусу Босфору і Дарданелл), *контент-аналіз* (сприяв вивченню офіційних

документів, договорів, угод, що регламентували правовий статус проток у різні періоди), *прогнозування* (дозволило розглянути можливі сценарії трансформації статусу Проток у майбутньому з урахуванням сучасних геополітичних реалій).

Поеднання вказаних методів у міждисциплінарній перспективі (із залученням історичних, юридичних, політологічних підходів) сприяло формуванню цілісного уявлення про еволюцію геополітичного значення Чорноморських проток від повоєнного періоду до сучасності.

Для дослідження процесів трансформації статусу Чорноморських проток використано неореалізм. К. Волтц, який стояв у витоків структурного реалізму, зауважив: «Держави на міжнародній арені нагадують людей у природному стані. Вони не є повністю доброзичливими і не контролюються законом» (Kapitonenko, 2019: 68). Фактично автори при написанні статті послуговувалися такими ключовими положеннями неореалізму: держави є раціональними агентами, які прагнуть збільшити власні вигоди та зменшити програти; основною метою країн є максимізація шансів на виживання; анархія – основний атрибут міжнародної системи та держави сприймають інші держави як потенційну загрозу, що постійно відтворює дилему безпеки у міжнародній політиці (Kapitonenko, 2019: 71).

Окрім цього, країни реагують на невизначеність міжнародної анархії та прагнуть контролювати і формувати своє зовнішнє оточення. Досліджуючи трансформації статусу Проток варто розуміти, що Туреччина, претендуючи на роль регіонального лідера, як швидко зростаюча держава «...виступає порушником спокою, хоча б тому, що вона не бажає приймати інститути, розподіл кордонів та ієрархії політичного престижу, створені, коли вона була порівняно слабкою» (Rose, 1998: 152, 171).

Виклад основного матеріалу. З 18 ст. відбуваються процеси послаблення Османської імперії, що позначилося на зміні статусу Чорноморських проток. Російська імперія прагнула взяти під свій контроль протоки Босфор і Дарданелли заради домінування у регіоні та забезпечення проходження своїх військових кораблів до / з Середземномор'я, а також закриття доступу до Чорного моря для ворогів. Проте, досягнути поставлених завдань імперській владі не вдалося, у першу чергу через протидію ключових міжнародних акторів – Великобританії та Франції. Участь Османської імперії у Першій світовій війні на боці Четверного союзу завершилася поразкою та переглядом статусу Проток спочатку згідно Севрського договору 1920 р., потім – на Лозанській конференції 1923 р. та, зрештою, при підписанні Конвенції Монте 1936 р. (Shevchuk & Lytvynchuk, 2024).

Фактором нестабільності у чорноморському регіоні протягом міжвоєнного періоду виступав Радянський Союз, який прагнув отримати контроль над відкриттям / закриттям Проток. З початком Другої світової війни це призвело до ускладнення відносин з Туреччиною. Восени 1939 р. невдачею завершилися перемовини у Москві, де міністр закордонних справ Туреччини Сараджоглу пробув три тижні. Він відмовився закрити Дарданелли для англо-французького флоту (Durosels, 1999: 207). А.Л. Макфі переконаний, що Туреччина та Чорноморські протоки відігравали «важливу, можливо, навіть вирішальну роль» у перебігу подій у регіоні. При цьому для німців було більш важливим утримати Туреччину нейтральною і посол в Анкарі Ф. фон Папен з нагоди свого призначення у квітні 1939 р. проголосив своїм першочерговим завданням переконати турків «закрити Протоки для всіх». Проте Німеччина потерпіла поразку через позицію свого союзника – Італії, яка прагнула домінувати у Середземномор'ї. Саме вторгнення Б. Муссоліні до Албанії 7 квітня 1939 р. штовхнуло Туреччину «в обійми Великобританії та Франції» (MacFie, 1989: 238). 19 жовтня 1939 р. було підписано франко-англо-турецький договір, який не зобов'язував Туреччину до виступу на боці союзників у разі війни проти СРСР (Durosels, 1999: 207).

З початком Другої світової війни Туреччина стала союзником Великобританії та Франції, хоча до останнього року вона залишалася «невоюючим союзником» (The

Problem, 1947: 36). Щоправда, через Протоки проходили торговельні шляхи як країн Осі, так і союзників по антигітлерівській коаліції. Для останніх військових кораблів Босфор і Дарданелли відкрили 23 лютого 1945 р. у зв'язку з оголошенням Туреччиною війни Німеччині та Японії (Ökten, 2008: 116).

Ще до завершення Другої світової війни Туреччина почала відчувати тиск з боку СРСР. Побойовання турецької влади наприкінці Другої світової війни про додаткові вимоги підтвердилися (The Problem..., 1945: 12). 20 березня 1945 р. СРСР було денонсовано Договір про нейтралітет і дружбу між двома країнами від 17 грудня 1935 р. та висунуто дві вимоги: повернути колишні російські території (район Карса й Ардагана) та змінити Конвенцію Монтре новим договором. Проблема Проток розглядалася на Ялтинській конференції, проте не було визначено, на яких засадах буде переглянуто угоду 1936 р. (Durosels, 1999: 406).

Й. Сталін вимагав, щоб радянські військові кораблі могли постійно вільно пересуватися через Протоки, адже Туреччина «...тримала руку на горлі Росії» (Hugewitz, 1962: 605). Продовження розгляду питання статусу Босфор і Дарданелл відбулося на Потсдамській конференції, за результатами якої президент США Г. Трумен запропонував створити агенції, які б забезпечили безперешкодну навігацію. При цьому існує дві версії стосовно вирішення проблеми Проток: за британською – необхідно провести прямі перемовини трьох урядів (Великобританії, США та Радянського Союзу) з Туреччиною; за радянською – три уряди погодилися провести перемовини з Туреччиною окремо (The Problem..., 1947: 37).

В американській аналітичній записці з грифом «конфіденційно» за 6 січня 1945 р.¹, присвяченій проблемам Чорноморських проток, зазначено, що стратегічні та політичні інтереси США у Протоках менш важливі, ніж європейських країн. Босфор і Дарданелли ніколи не відігравали великої ролі в американській торгівлі та судноплаванні. Зацікавлені встановленням такого режиму, щоб у регіоні було спокійно, США виступали проти радянських військових баз у Туреччині, адже це дозволило б авіації СРСР домінувати на Балканах (The Problem..., 1945: 1, 5).

2 листопада 1945 р. Г. Трумен запропонував Туреччині залишити відкритими Протоки для будь-яких торговельних суден будь-коли, а також для військових кораблів. До цієї пропозиції пристали Туреччина та Великобританія, проте Радянський Союз у двох нотах від 7 серпня та 24 вересня 1946 р.² (про них буде згадано далі. – Авт.) вимагав, щоб оборона Проток здійснювалася спільно Туреччиною та СРСР. Проти реалізації колишньої «...мрії російських царів про володіння Дарданеллами...» виступили США, Великобританія та Туреччина, які 9 жовтня 1946 р. внесли пропозицію про скликання конференції. Проте СРСР, окрім вже двох вищезгаданих претензій, вимагав ще й більш дружньої орієнтації зовнішньої політики (Durosels, 1999: 406).

Важливу роль у радянсько-турецькій комунікації відігравав посол у Москві С. Сарпер. Міністр закордонних справ В. Молотов повідомляв йому про бажання СРСР мати бази на території Туреччини, а посол у довірливій розмові з американським колегою говорив про свої підозри у бажанні СРСР закрити Протоки для кораблів не з радянської орбіти. При цьому В. Молотов у розмові з В. Черчиллем наполягав на врегулюванні питання Проток лише Радянським Союзом і Туреччиною, апелюючи до договорів 1805 і 1833 рр. (Hugewitz, 1962: 605-606).

Обмін думками («Великі дебати») з приводу Проток розпочався 7 серпня 1946 р. Радянський Союз виступив з нотою до турецького уряду (продубльованою США та Великобританії), вимагаючи прямих перемовин згідно власного трактування потсдамських рішень. На користь своєї аргументації щодо перегляду статусу СРСР наводив чотири факти проходження через Протоки німецьких та італійських

¹ Опублікована 2013 р. Центральним розвідувальним управлінням.

² К. Білсель 1947 р. уважав радянські ноти «війною нервів» (a war of nerves) проти своєї країни (Bilsel, 1947: 739).

кораблів. Натомість пропонувалося відкрити Босфор і Дарданелли повністю для торговельних кораблів і військових суден чорноморських держав, для військових кораблів нечорноморських – заборонявся, за винятком спеціально передбачених випадків. Головна ж роль відводилася Туреччині та Радянському Союзу, які мали спільно забезпечити оборону Проток. Проте США у своїй відповіді від 19 серпня виступали проти участі СРСР у гарантуванні статусу, відстоюючи залучення і нечорноморських держав до вирішення питання та покладаючись, у випадку загрози, на Раду Безпеки ООН. Зі схожими аргументами виступив і британський уряд 21 серпня 1946 р. 22 серпня розлогу відповідь надала Туреччина, яка відкинула як звинувачення у «незаконному» пропуску німецьких та італійських суден, так і пропозиції про спільну оборону Проток. Обмін нотами продовжувався, але ситуація зайшла у глухий кут. Туреччина погоджувалася на перегляд Конвенції Монтре в частині уточнення додатку II щодо визначення військових кораблів, заміни Ліги Націй на ООН, виключення Японії з числа підписантів і залучення США (The Problem..., 1947: 38-40, 42).

Важливим є визначення вимог Радянського Союзу, які зводилися до п'яти пунктів: відкритість для торговельних суден всіх країн як під час війни, так і в мирний час; Босфор і Дарданелли повинні завжди залишатися відкритими для військових суден чорноморських держав; за винятком випадків, коли дозвіл надано за особливих обставин, жодне військове судно, що належить нечорноморським державам, не може бути допущене до проходу; встановити новий режим Проток мають винятково чорноморські держави; з метою запобігання використанню Проток у спосіб, що суперечить інтересам чорноморських держав, Протоки повинні спільно захищатися Туреччиною та СРСР (Bilsel, 1947: 742).

Врешті Радянський Союз відмовився від участі у конференції з перегляду статусу Проток. На переконання Е.ДеЛюки, такий крок був викликаний побоюваннями не досягнути успіху в просуванні ідеї про радянську базу в Протоках та вичікуванні більш сприятливого моменту (De Luca, 1977: 522).

Вагомою подією для врегулювання статусу чорноморських проток став вступ Туреччини до Північноатлантичного альянсу 18 лютого 1952 р. Приєднання країни одночасно з Грецією дозволило НАТО посилити свій південний фланг (НАТО, 2024). У ЦРУ намагалися прорахувати можливі наслідки вступу до альянсу Туреччини. 3 серпня 1951 р. помічник директора управління з національних оцінок В.Л. Лангер у своєму меморандумі прогнозував, що Радянський Союз для заблокування вступу Туреччини може вимагати перегляду Конвенції Монтре, побоюючись за свою безпеку. При цьому, урядовець був переконаний, що радянське керівництво не вірило у можливість перешкодити входженню Анкари до складу Північноатлантичного договору через відсутність достатньої підтримки серед країн-підписантів (Possible..., 1951: 1-2).

Вступ Туреччини до НАТО чітко показав на чісму боці буде Анкара у «холодній війні». Проте ця подія лише формалізувала ситуацію 1946 р. Перегляд Конвенції Монтре в односторонньому порядку відбувся, коли Японія відмовилася у 1951 р. від своїх прав та інтересів. Що ж до Радянського Союзу, то в 1953 р. він публічно відступився від своєї позиції 1946 р. Проте Москва продовжувала висловлювати занепокоєння щодо щорічних візитів американських і британських кораблів до Стамбула, а також щорічного входу двох есмінів США до Чорного моря відповідно до Конвенції 1936 р. (De Luca, 1977: 523-524). Разом з тим, А.Б. Майті у 1954 р. висловив абсолютно протилежну думку, закликаючи до «полюбовного врегулювання» та вважаючи, що немає потреби закривати Радянський Союз у Чорному морі в епоху «повітряної та атомної війни». Він пояснював прагнення Москви контролювати Протоки необхідністю захисту морського шляху до свого найбільшого промислового та сільськогосподарського району – України (Maity, 1954: 151).

Зазначимо, що хоча Туреччина й була членом НАТО, проте й вона намагалася здійснювати обережну політику стосовно СРСР. Показовою у цьому плані є ситуація з

радянським військово-морським кораблем «Київ», який 18 липня 1976 р. пройшов з Чорного до Середземного моря та далі до Атлантичного океану. Побудоване в Одесі й оснащене у Миколаєві судно водотоннажністю 35-40 тис. тон було позначено Радянським Союзом як «протичовнове». Проте, окрім палубного озброєння, він був розрахований на експлуатацію 35-40 літаків Як-36 і такої ж кількості протичовнових гелікоптерів, що давало підстави уважати його авіаносцем, проходження яких було заборонено Конвенцією Монтре. Аналіз цієї ситуації у 1977 р. здійснив Х.Г. Найт з Юридичного центру університету штату Луїзіана (Knight, 1977: 125-129).

Отже, після Другої світової війни загострилася боротьба за панування над Чорноморськими протоками. Радянський Союз після перемоги прагнув збільшити свій вплив у регіоні шляхом встановлення «спільного» з Туреччиною контролю над Босфором і Дарданеллами, отримавши доступ до Середземного моря для свого флоту та заблокувавши прохід для флотів недружніх країн. Проте опір з боку ключових міжнародних акторів під час «Великих дебатів» 1946 р. та вступ Туреччини до НАТО у 1952 р. допомогли здолати претензії СРСР на домінування та стабілізувати ситуацію у чорноморському регіоні. Разом з тим, у виняткових випадках турецька влада готова була пожертвувати окремими положеннями Конвенції Монтре задля збереження стабільності («протичовновий» корабель «Київ»).

Поразка у «холодній війні» та розпад Радянського Союзу змінили співвідношення сил у короткотерміновій перспективі. Різно зросла роль Туреччини, яка прагнула використовувати своє становище для підвищення ролі в регіоні. Протоки відіграють вагомую роль у сучасній геополітичній архітектурі, адже дозволяють вибудовувати різні комбінації альянсів. Одним із таких стали тісні взаємини / розбіжності між РФ і Туреччиною. Власне, окремі напрямки співробітництва були започатковані ще в 1990-х рр. після завершення холодної війни та не узалежнювалися від вподобань політичних еліт і лідерів. В. Хейл переконаний, що одним із факторів загострення двосторонніх відносин стала уявна конкуренція за вплив на нові незалежні тюркські держави Центральної Азії та Закавказзя. До прийняття «турецької моделі» новостворені країни підштовхували США. Проте, успадковані від старої радянської номенклатури місцеві еліти тяжіли до РФ. Невдовзі турецькі уряди змушені були визнати факт домінування Росії в регіоні (Hale, 2023: 54).

У 1997 р. відбулося звернення до Конвенції Монтре через російсько-турецьку напругу, пов'язану з купівлею Кіпром російського зенітно-ракетного комплексу С-300. Враховуючи складні відносини з Кіпром, Туреччина звернулася до Ст. 20-21 Конвенції, погрожуючи заблокувати Протоки, адже навіть за відсутності війни, проте за наявності небезпеки, країна мала право застосовувати ті ж самі умови для проходу суден, що й у випадку, коли вона є воюючою стороною. Тому обговорення Конвенції Монтре залишилося на порядку денному в Анкарі та Москві доти, доки Кіпрська ракетна криза залишалася невирішеною (The Turkish Straits..., 1997: 62-63). Протистояння між Туреччиною та греками-кіпріотами загострилося настільки, що перша погрожувала завдати ударів по розгорнутих ракетах. Державний департамент США, стурбований раптовим зростанням напруженості в регіоні, з одного боку розкритикував купівлю ракет, але з іншого – попередив Туреччину, що превентивний військовий удар буде неприйнятним (Barber, 1997). Незважаючи на тиск, ракети були придбані, але їх довелося перевезти на зберігання до грецького острова Крит після втручання США. У 2007 р. міністри оборони Кіпру та Греції підписали угоду про офіційну передачу Греції спірних російських ракет С-300 в обмін на дві інші ракетні системи – TOR M1 і SUZANA. Міністр оборони Греції Е. Меймаракіс був переконаний, що цією важливою угодою вирішено проблему, яка турбувала Афіни та Нікосію протягом багатьох років (Cyprus transfers..., 2007).

У 2000-х рр. відбувалося зближення Туреччини з Росією на тлі вторгнення США до Іраку, що не знайшло сприйняття турецькою громадською думкою та, головне, провалом перемовин про вступ до Європейського Союзу, які розпочалися у

2004 р. Ці фактори, а також зміна політики США в регіоні, призвели до посилення двосторонніх відносин. Локомотивом стали торговельне співробітництво і до 2012 р. Росія стала другим, після Німеччини, партнером із загальним річним обсягом торгівлі у 33,3 млрд. дол. (при цьому турецький експорт становив лише 6,7 млрд. дол.). Наступного десятиріччя відносини між двома країнами були неоднозначними: підтримка протилежних сил у Сирії, виступ Т. Ердогана проти анексії Криму та за незалежність і територіальну цілісність України, збиття російського літака Су-24. Після торгово-туристичної війни відносини врегулювалися (Hale, 2023: 55).

У середині 2010-х рр. між двома країнами постали ще більш тісні зв'язки, адже Протоки слугували основною транспортною артерією для постачання російських баз у Сирії. Туреччина виступила ключовим замовником постачання природного газу та зерна, що здійснювалося в обхід санкцій Росією. Водночас виникала потреба обох країн у консолідації внутрішньої безпеки (для Анкари – боротьба проти Робітничої партії Курдистану та гюленістів, для Москви – російсько-українська війна) (Aktürk, 2019: 97).

Конвенція Монтре про режим Проток є важливим аспектом, який необхідно враховувати при аналізі відносин Туреччини з її сусідами в Чорноморському регіоні. Анкара використовує свій контроль над стратегічними протоками Босфор і Дарданелли для формування політики щодо сусідніх держав. Нинішня ситуація ставить Туреччину в складне становище через її зближення з Росією, що викликає занепокоєння союзників по НАТО і підриває її репутацію на міжнародній арені. Проте Туреччина продовжує позиціонувати себе як неупереджений гарант свободи судноплавства в Босфорі та Дарданеллах. Цей вибір вимагає від Туреччини підтримувати відкриті відносини з Росією, водночас не зраджуючи інтереси своїх союзників по НАТО (Médard, 2019).

Важливо звернути увагу на ще один фактор функціонування Чорноморських проток, який з початку 21 ст. серйозно непокоїть турецьку владу – екологічний. Якщо у 1938 р. через Протоки пройшло близько 4500 суден з вантажем близько 7 500 000 т, то до 2005 р. кількість суден зросла до 54794 із вантажем у 143 567 196 т. (Kırumahmut, 2006: 16). Збільшення проходження кораблів перевищило 12 разів, вантажопотік зріс більше, ніж у 19. У 1936 р. через Протоку в середньому проходило лише 17 суден на день, у той час як зараз – 130, а ще місцеві рибальські човни, інші особисті судна, щоденний інтенсивний морський рух у Стамбулі (близько 2500 човнів), міжміські пороми. Тільки в Стамбулі понад 2,5 млн. людей щодня користуються морським транспортом. Найбільше занепокоєння серед урядовців та екологів викликає рух танкерів та інших небезпечних вантажних суден (1996 р. – 4248; 2008 р. – 9303)³, що у випадку аварії може призвести до катастрофи (Note, 2021). Згідно з останніми доступними даними Міністерства закордонних справ Туреччини протягом 2014 р. через Протоки пройшло 43349 суден (Rapport, 2014: 48). Натомість у 2021 р. – 46882 одиниць (Rapport..., 2021: 48). Можемо говорити про незначне зростання на 8% загальної кількості суден.

Варто зауважити і на економічному чиннику: плата за прохід через Босфор і Дарданелли з 1 липня 2023 р. зросла на 8,8% і базова ставка за транзит становить 4,42 дол. за тону вантажу. Якщо в останні роки країна отримувала щороку за проходження суден близько 160-170 млн. дол., то теперішній дохід може зрости до 900 млн. дол. (Роров, 2023).

Зазначимо, що турецька влада використовує практику внесення змін до правил судноплавства через протоки Босфор і Дарданелли. Згідно нових приписів, запроваджених у вересні 2018 р., плавзасоби не мають права наближатися до мостів на відстань більш ніж сто метрів, а кораблі з вантажами військового призначення

³ Щодня через Протоки у 2009 і 2010 рр. проходило 25-26 танкерів. При цьому найвужче місце Босфору – 700 м, Дарданелл – 1 400 м. (Yüksel, 2014: 200), що створює додаткові виклики для безпеки судноплавства.

кваліфікуються як військові. Про проходження великогабаритних суден завдовжки понад 300 метрів потрібно повідомляти за 10 днів. Берегова охорона Туреччини отримала право втручатися в інциденти на борту без дозволу капітана. Найбільше занепокоєння викликають танкери з нафтопродуктами, яким дозволяється проходити Протоками лише вдень.

Ці заходи безпеки були запроваджені після низки серйозних інцидентів у 1994 р. та великої екологічної катастрофи 2010 р. у Мексиканській затоці, після якої Туреччина оголосила про намір створити фонд у 30 млрд. дол. із залученням іноземних нафтокомпаній для захисту Проток (Boyuk, 2018). Проте, звичайно, це не убезпечило від аварій. 6 травня 2024 р. у протоці Босфор тимчасово припинено рух суден в обох напрямках. Причиною стала несправність керма на вантажному судні «Brabus» біля північного входу в протоку. На місце інциденту негайно були направлені буксир RESCUE-10 та швидкісне рятувальне судно KRGМ-8 для надання допомоги (Mamedov, 2024).

А.Ю. Йілмаз, обговорюючи актуальні проблеми Проток, наголошує на невідповідності режиму проходження суден для Туреччини. Передусім він звертає увагу на збільшення інтенсивності руху через зростання транспортування нафти з Каспійського моря, що невідповідно Туреччині, яка прагне переглянути Конвенцію Монтре. Важливим видається питання про прохід авіаносців. При цьому дослідних переконаний, що значення Проток і Туреччини після «холодної війни» не лише не зменшилося, а й навпаки – зросло (Yilmaz, 2022: 20).

Варто звернути увагу на ще один спосіб використати своє географічне становище для підвищення ролі у геополітичному конструкті регіону. Мова йде про будівництво Стамбульського каналу. У 2011 р. тодішній прем'єр-міністр Туреччини Р.Т. Ердоган оголосив про плани побудувати новий судноплавний канал. Цей амбітний проект вартістю понад 15 мільярдів доларів передбачав створення штучного водного шляху протяжністю 45 кілометрів, який з'єднає Чорне та Мармурове моря. Канал матиме глибину 20,75 метрів і мінімальну ширину 275 метрів, що дозволить проходити до 160 суден на день з максимальними розмірами до 350 метрів завдовжки та 49 метрів завширшки. Спочатку будівництво планувалося завершити до 2023 р. на честь 100-річчя Турецької Республіки (Роров, 2023).

Вже як турецький президент Р.Т. Ердоган оголосив про початок будівництва Стамбульського каналу 26 червня 2021 р. Під час церемонії закладки фундаменту першого мосту через канал Ердоган заявив, що будівельні роботи планують завершити протягом шести років, до 2027 р. Наразі в Туреччині тривають підготовчі роботи, а безпосереднє риття каналу розпочнеться після спорудження першого з 10 запланованих мостів через нього, з метою забезпечити безперебійний автомобільний рух під час масштабного будівництва. Проте існує думка, що терміни будівництва можуть бути відкладені через складність робіт і значно зростаючі витрати, оцінені нині у 75 млрд. дол.⁴ (Dobrovolskaya & Pritkov, 2024: 357).

Однак, проти будівництва виступили науковці, які звертають увагу на недоліки проєкту з точки зору гідрогеології, міського планування, археології, тваринництва, лісового та сільського господарства. Окрім цього зникне водосховище Сазлидере, зміниться рівень води у Чорному та Мармуровому морях, ускладниться доступ до

⁴ Важливою видається думка Т.Елдем, яка вважає проєктне фінансування «троянським конем» Китаю. Окремі турецькі банки не бажають фінансувати Стамбульський канал через проблеми з навколишнім середовищем. Найбільше зацікавлення виникло з боку Китаю в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях». Варто врахувати «відчуження» Туреччини від Заходу після невдалого військового перевороту, що дозволило КНР просувати свої інтереси (Eldem, 2021: 4). З іншого боку, Китай використовує проєкт «Один пояс, один шлях» для просування своїх геополітичних інтересів у Європі і часто це не альтруїстичні намагання розвинути добросусідські відносини, а здобути та закріпити вплив у регіоні (Shevchuk, Shevchuk & Voytyuk, 2024).

фактично острівної частини Стамбулу у випадку землетрусу чи пожежі (Роров, 2023). Набагато важливішим видається геополітичне навантаження каналу на баланс сил у регіоні. Реалізація проекту ставить під сумнів застосування положень Конвенції Монтре 1936 р. Окремі наукові кола висловлюють діаметрально протилежні думки стосовно того, чи підпадатиме новостворений канал під юрисдикцію зазначеної конвенції, укладеної задовго до його спорудження. Керівництво Туреччини наполягає на винятково економічному характері проекту, наголошуючи на незастосовності конвенції Монтре до Стамбульського каналу та можливості у такий спосіб позбавитися обмежень суверенітету, закріплених у цьому міжнародно-правовому документі (Dobrovolskaya & Pritkov, 2024:359). Д. Попов дотримується думки, що Стамбульський канал не підпадатиме під дію Конвенції Монтре, тому турецька влада самостійно регулюватиме проходження суден, у тому числі й військових (Роров, 2023).

Таким чином, розпад Радянського Союзу спричинив трансформацію архітектури системи безпеки у чорноморському регіоні. Внаслідок економічної та політичної кризи у Російській Федерації Туреччина змогла наростити свій вплив у зазначеному районі. Однак з початком 21 ст. Росія активізувала просування власних інтересів шляхом створення ситуативних взаємовигідних союзів зі стратегічним опонентом. Активна близькосхідна політика США та зрив переговорів про вступ до ЄС детермінували зближення двох регіональних лідерів. Проте співробітництво між Росією та Туреччиною є ситуативним і залежить від отримання Р.Т. Ердоганом геополітичних та економічних дивідендів, що періодично ставить партнерство «на паузу». Підтримка Туреччиною України з 2014 р. ускладнила двосторонню взаємодію. Реалізація проекту будівництва Стамбульського каналу однозначно посилить вплив Туреччини не лише в чорноморському регіоні, але й у Східному Середземномор'ї.

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. зруйнувало існуючу систему безпеки не лише в Європі чи чорноморському регіоні, але й у всьому світі. Від позиції Туреччини та її трактування Конвенції Монтре залежить розвиток російсько-української війни. Події лютого 2022 р. загрожували зруйнувати відносини агресора з Туреччиною. Спочатку очікувалося, що війна може повернути Туреччину до «нового атлантизму», оскільки НАТО і США потребували підтримки важливого регіонального союзника (Hale, 2023: 55).

Російське вторгнення в Україну знову привернуло увагу світової громадськості до статусу Чорноморських проток. Цього ж дня Київ офіційно звернувся до Анкари з проханням закрити маршрут для російського флоту⁵. 25 лютого міністр закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу оголосив, що Анкара «може закрити протоки Босфор та Дарданелли для проходу військових кораблів» на прохання України. Однак, він оголосив, що російським військовим кораблям все ще буде дозволено переходити протоки навіть у разі закриття водної артерії відповідно до Конвенції Монтре (Mongilio, 2012). У даному випадку МЗС Туреччини оперувало абзацом 4 Ст. 19 Конвенції Монтре, де передбачався дозвіл військовим суднам воюючих держав, як прибережних, так і неприбережних держав, повернутися на свої бази. При цьому абзац 2 цієї ж статті прямо забороняє прохід військовим кораблям воюючих країн (Convention..., 1936).

27 лютого 2022 р. міністр закордонних справ Туреччини оголосив, що події в Україні «переросли у війну» і це вже не «спеціальна операція» (Nazarchuk, 2022) і

⁵ На початку 2022 р. РФ перебазувала з Середземного до Чорного моря 20 військових кораблів: 14 – Чорноморського, по три – з Північного та Балтійського флотів. Крім цього, було перебазовано до Чорного моря 7 великих десантних кораблів, з яких 6 представляли Балтійський і Північний флоти. Однак ефективним десантним операціям зашкодила відсутність потужних ракетних надводних кораблів, які не вдалося перебазувати (The presence, 2022).

наступного дня було оголошено про закриття Проток для проходження військових кораблів Росії та України. М. Чавушоглу повідомив, що Анкара не дозволила чотирьом російським кораблям, три з яких не були зареєстровані на базах у Чорному морі, перетнути Протоки 27-28 лютого після заявки Росії про їхній перехід. Важливо, що Росія, враховуючи геополітичну ситуацію, прийняла такий стан справ (The presence..., 2022).

За словами Є. Габер, старшого аналітика Центру досліджень сучасної Туреччини у Карлтонському університеті (Канада), рішення офіційної Анкари безсумнівно стало позитивним кроком для України. З нею погоджується віцепрезидент Української асоціації міжнародного права Т. Короткий, хоча Туреччина й мала юридичні підстави для застосування статті 19 конвенції Монтре з 20 лютого 2014 р., оскільки дії Росії проти України кваліфікуються як агресія згідно з міжнародним правом та як міжнародний збройний конфлікт відповідно до міжнародного гуманітарного права. Закриття Проток стало надзвичайно важливим політико-правовим кроком для країни, який підтвердив її роль як потужного регіонального лідера, що послідовно підтримує територіальну цілісність і незалежність України (Nazarchuk, 2022).

16 грудня 2023 р. у своєму розлогіму інтерв'ю міністр національної оборони Туреччини Я. Гюлер повідомив про зусилля зупинити війну, акцентуючи, що «...територіальна цілісність України має бути захищена на кожному рівні та на кожному майданчику». Окремо було наголошено, що відновлення миру та стабільності у Чорному морі є важливим для всього світу, особливо для прибережних держав. Тому, Туреччина «відповідально та неупереджено» дотримується Конвенції Монтре, забезпечуючи баланс у регіоні (Since, 2023).

Л. Кофі та К. Касапоглу переконують, що зовнішня політика Туреччини в регіоні з початком повномасштабного вторгнення є набагато складнішою, ніж це видається на перший погляд. Незважаючи на те, що більшість авторів трактують дії турецької влади як спробу зберегти баланс між НАТО та Росією, проте, як член Північноатлантичного блоку країна не зможе зберегти нейтралітет у випадку нападу на іншого члена альянсу (Ст. 5 Вашингтонського договору⁶). На сьогоднішній день Туреччина вміло управляє конкуренцією та співпрацею з Росією, щоб запобігти перетворенню Чорного моря на театр військових конфліктів між НАТО і РФ. Країна з її потужними військово-морськими силами та зростаючою перевагою у сфері роботизованої війни залишається найпотужнішою чорноморською прибережною країною в альянсі, представляючи, по суті, НАТО в Чорному морі. Відбувається зростання оборонних зв'язків Анкари з Києвом. Історична спорідненість Туреччини з кримськотатарським населенням, пригнобленим російським вторгненням після 2014 р., додає особливої ваги зростаючим турецько-українським стратегічним двостороннім зв'язкам (Coffey & Kasapoğlu, 2023: 6).

Фактично повномасштабна російська агресія проти України реактуалізувала питання дотримання Конвенції Монтре. Маневрування Туреччини між Російською Федерацією та НАТО доцільно оцінювати позитивно, адже після 24 лютого 2022 р. вдалося унеможливити прохід військових кораблів держави-агресора через протоки Босфор і Дарданелли. Однак, транзит цивільних торговельних суден, включно з танкерами, дозволяє Росії обходити санкційний режим і за рахунок експорту нафтопродуктів фінансувати ведення війни. При цьому, слід враховувати, що

⁶ Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене Статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу... При цьому у Ст. 6 окремо було прописано, що збройним нападом уважатиметься агресія на територію Туреччини (The North, 1949).

незважаючи на всі геополітичні комбінації, Туреччина залишається членом НАТО, що в перспективі може спричинити її пряме військове протистояння з Російською Федерацією.

Висновки. Отже, Туреччина протягом другої половини 20 – на початку 21 ст. є раціональним агентом, який прагнув використати контроль над Протоками заради збільшення власних вигід, передусім для здобуття та закріплення статусу регіонального лідера. Вміло маневруючи між ключовими міжнародними акторами (передусім США з НАТО та СРСР і РФ), турецька влада отримує переваги, які реалізуються в геополітичних та економічних преференціях. При всіх елементах співробітництва / суперництва з РФ можна констатувати, що вона сприймається турецькою владою як потенційна загроза. Свідченням цього можна вважати підтримку України з 2014 р. не лише заради дотримання норм міжнародного права, а передусім для послаблення агресора.

На останньому етапі та після завершення Другої світової війни інтенсифікувалася геополітична конкуренція за домінування над Чорноморськими протоками. СРСР, спираючись на свій переможний статус, прагнув посилити регіональний вплив шляхом встановлення кондомініуму (в міжнародному праві – спільне володіння та управління) з Туреччиною над Босфором і Дарданеллами. Це забезпечило б радянському флоту доступ до Середземномор'я, Чорного моря та дозволило б блокувати прохід для військових кораблів недружніх держав. Однак, консолідована опозиція ключових міжнародних акторів під час «Великих дебатів» 1946 р. та інтеграція Туреччини до НАТО в 1952 р. сприяли нівелюванню гегемоністських претензій СРСР і стабілізації ситуації у чорноморському регіоні. Водночас, у виняткових обставинах турецька адміністрація демонструвала готовність до відступу від окремих положень Конвенції Монтре заради збереження стабільності (казус з «протичовновим» кораблем «Київ»).

Розпад Радянського Союзу зумовив структурну трансформацію архітектури безпекового комплексу в Чорноморському басейні. Економічна та політична турбулентність у Російській Федерації створила сприятливу кон'юнктуру для нарощування Туреччиною свого впливу в цьому геостратегічному регіоні. Проте з початком 21 ст. Росія ініціювала активне просування власних інтересів через формування тактичних взаємовигідних альянсів зі своїм стратегічним опонентом. Близькосхідна політика США та колапс переговорного процесу щодо євроінтеграції Туреччини стали каталізаторами конвергенції двох регіональних гегемонів. Підтримка Україні, що надається Туреччиною з 2014 р., внесла дисонанс у двосторонню турецько-російську взаємодію. Імплементация проекту з будівництва Стамбульського каналу беззаперечно екстраполює турецький вплив не лише на Чорноморський регіон, але й на акваторію Східного Середземномор'я. Незважаючи на спротив з боку опозиції та науковців і складне економічне становище країни, прогнозуємо, що президент Туреччини збудує Стамбульський канал, адже це дозволить ще більш ефективно маневрувати між США та РФ.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. знову привернуло увагу ключових міжнародних акторів до Конвенції Монтре. Тактичне балансування Туреччини між Росією та НАТО логічно позитивно оцінювати, оскільки після агресії було досягнуто заборони на проходження військово-морських кораблів РФ через Босфорську та Дарданелльську протоки. Проте, безперешкодне курсування цивільних комерційних суден, зокрема нафтових танкерів, дає змогу Росії долати санкційний режим, використовуючи нафтові доходи для фінансування військових дій. Водночас, необхідно брати до уваги, що незалежно від варіативності геополітичних конфігурацій, Туреччина залишається інтегральною частиною Північноатлантичного альянсу, що у середньостроковій перспективі може призвести до її прямої військової конфронтації з РФ.

REFERENCES

- Aktürk, Ş.** (2019). Relations between Russia and Turkey Before, During, and After the Failed Coup of 2016. *Insight Turkey*, 21 (4), 97-114. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/26842780>
- Annual report on the movement of ships through the Turkish Straits (2014). *Republic of Turkey. Ministry of Foreign Affairs*. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/montro-bogazlar-raporu-2014.pdf // Rapport annuel sur le mouvement des navires a travers les Detroits Turcs (2014). *Republique de Turquie. Ministere des affaires étrangères*. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/montro-bogazlar-raporu-2014.pdf
- Annual report on the movement of ships through the Turkish Straits (2021). *Republic of Turkey. Ministry of Foreign Affairs*. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BOGAZLAR-RAPORU-2021.pdf // Rapport annuel sur le mouvement des navires a travers les Detroits Turcs (2021). *Republique de Turquie. Ministere des affaires étrangères*. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BOGAZLAR-RAPORU-2021.pdf
- Barber, T.** (1997). Turkey hints at strike on Cypriot missiles. *Independent*. Retrieved from <https://cutt.ly/QeuileJW>
- Bilsel, C.** (1947). The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence. *The American Journal of International Law*, 41 (4), 727-747.
- Boyuk, O.** (2018). Turkey has changed the conditions for the passage of ships through the Bosphorus and Dardanelles. *Logist Today* // **Бююк, О.** (2018). Туреччина змінила умови проходження суден через протоки Босфор та Дарданелли. *Logist Today*. Retrieved from <https://cutt.ly/XercAAIm>
- Coffey, L. & Kasapoğlu, C.** (2023). A New Black Sea Strategy for a New Black Sea Reality. *Hudson Institute*, 1-14.
- Convention on the Regime of Straits (1936). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text // Конвенція про режим протоку (1936). *Верховна Рада України*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228#Text
- Cyprus transfers controversial S300 missiles to Greece (2007). *People's Daily Online*. Retrieved from <https://cutt.ly/Oeuin2Bw>
- De Luca, A.R.** (1977). Soviet-American Politics and the Turkish Straits. *Political Science Quarterly*, 92(3), 503-524. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2148505?read-now=1&seq=20>
- Dobrovolskaya, V. & Pritkov, D.** (2024). The Istanbul shipping canal megaproject: prospects and challenges. Abstracts of Papers: *Geography and tourism: Proceedings of the VII all-ukrainian scientific and practical internet conference of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University / edited by P.I. Lotsman* (356-361) // **Добровольська, В. & Притков, Д.** (2024). Мегaproєкт Стамбульського судноплавного каналу: перспективи та виклики. *Географія та туризм: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди / за заг. ред. Лоцмана П.І.* (356-361).
- Drachuk, S.** (2021). Istanbul Channel and the Montreux Convention: Why were ex-admirals arrested in Turkey? *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://cutt.ly/AetiSLvI> // **Драчук, С.** (2021). Канал «Стамбул» і конвенція Монтре: за що в Туреччині арештували ексадміралів? *Радіо Свобода*. Retrieved from <https://cutt.ly/AetiSLvI>
- Durosé, Jean-Baptiste.** (1999). *History of Diplomacy from 1919 to the Present*. Osnovy.
- Eldem, T.** (2021). Canal Istanbul: Turkey's Controversial Megaproject. *SWP Comment*, 43, 1-8. <https://doi.org/10.18449/2021C43>
- Hale, W.** (2023). The Turkey-Russia Relationship in Historical Perspective: Patterns, Change and Contrast. *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 20 (78), 43-58. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/27248343>
- Hurewitz, J.C.** (1962). Russia and the Turkish Straits: A revaluation of the origins of the problem. *World Politics*, 14 (4), 605-632. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1308644>
- Kapitonenko, M.** (2019). *Theory of international relations*. Chernivtsi: Publishing house «Books of the XXI century» // **Капітоненко, М.** (2019). *Теорія міжнародних відносин*. Чернівці: Видавництво «Книги XXI століття».
- Knight, H.G.** (1977). The Kiev and the Turkish Straits. *The American Journal of International*

- Law*, 71 (1), 125-129. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2200328>
- Kurumahmut, A.** (2006). The Montreux convention, the Turkish straits and the Black Sea. *The Turkish Straits, maritime safety, legal and environmental aspects. Turkish Marine Research Foundation*, 25, 16-21. Retrieved from <https://cutt.ly/seeYktBM>
- MacFie, A.L.** (1989). The Turkish Straits in the Second World War, 1939-45. *Middle Eastern Studies*, 25 (2), 238-248. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/4283302>
- Maity, A.B.** (1954). The Problem of the Turkish Straits. *The Indian Journal of Political Science*, 15 (2), 134-152. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41853790>
- Mamedov, I.** (2024). In the Bosphorus Strait suspended movement of ships. *Trend*. Retrieved from <https://www.trend.az/world/turkey/3895555.html> // **Мамедов, И.** (2024). В проливе Босфор приостановлено движение судов. *Trend*. Retrieved from <https://www.trend.az/world/turkey/3895555.html>
- Médard, T.** (2019). Turkey's role in the management of the Bosphorus and Dardanelles straits. *Grip*. Retrieved from <https://cutt.ly/uerIH97O> // **Médard, T.** (2019). Le rôle de la Turquie dans la gestion des détroits du Bosphore et des Dardanelles. *Grip*. Retrieved from <https://cutt.ly/uerIH97O>
- Mongilio, H.** (2022). Turkey Closes Bosphorus, Dardanelles Straits to Warships. *USNI News*. Retrieved from <https://cutt.ly/Fer7jXgV>
- NATO member countries (2024). Retrieved from <https://cutt.ly/ow5YPWjG>
- Nazarchuk, I.** (2022). Application of the Montreux Convention in the context of the Russian-Ukrainian war. *Yurydychna gazeta online*. Retrieved from <https://cutt.ly/Fer7EUrp> // **Назарчук, І.** (2022). Застосування Конвенції Монтре за умов російсько-української війни. *Юридична газета online*. Retrieved from <https://cutt.ly/Fer7EUrp>
- Nevitt, M.** (2023). Assessing Military Operations in the Black Sea a Year Into Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. *Just Security (New York University School of Law)*. 1-7. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=4367340>
- Note on the Turkish Straits (2021). *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye*. Retrieved from <https://cutt.ly/Bee7WGmh>
- Ökten, K.** (2008). *Montreux Straits Convention* (Master's thesis). Edirne: Trakya University Social Sciences Institute // **Ökten, K.** (2008). *Montreux boğazlar sözleşmesi* (Master's thesis). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Popov, D.** (2023). Turkish "big construction": The Istanbul Canal is still only an ambitious project. *Ukrainian Shipping Magazine*. Retrieved from <https://cutt.ly/detoCQOf> // **Попов, Д.** (2023). Турецьке «велике будівництво»: Стамбульський канал – досі лише амбітний проєкт. *Ukrainian Shipping Magazine*. Retrieved from <https://cutt.ly/detoCQOf>
- Possible Re-Emergence of the Turkish Straits Issue (1951). Retrieved from <https://cutt.ly/3w5YE7ii>
- Rose, G.** (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51 (1), 144-172. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/25054068>
- Since January 1, 2,084 terrorists have been neutralized (2023). *TRTHABER*. Retrieved from <https://cutt.ly/BeuhyaHN> // 1 Ocak'tan bugüne kadar 2 bin 84 terörist etkisiz hale getirildi (2023). *TRTHABER*. Retrieved from <https://cutt.ly/BeuhyaHN>
- Shevchuk, A.V., Shevchuk, L.M. & Voytyuk, O.S.** (2024). China-Azerbaijan relations in the XXI century: political, economic, cultural and educational dimensions. *Sciences of Europe*, 139, 104-112 // **Шевчук, А.В., Шевчук, Л.М., & Войтюк, О.С.** (2024). Китайсько-азербайджанські відносини у ХХІ ст.: політичний, економічний та культурно-освітній виміри. *Sciences of Europe*, 139, 104-112.
- Shevchuk, A. & Lytvynchuk, O.** (2024). Black Sea Straits (1920-1936): The Struggle of International Actors for Control. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, 7, 34-46. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2024.07.034>
- The North Atlantic Treaty (1949). Retrieved from <https://cutt.ly/CeuzQ6ho> // Північноатлантичний договір (1949). Retrieved from <https://cutt.ly/CeuzQ6ho>
- The presence of military ships of the Russian Federation in the Mediterranean Sea on March 7, 2022 (2022). *Black Sea news*. Retrieved from <https://www.blackseanews.net/read/185933#> // Перебування військових кораблів РФ в Середземному морі на 7 березня 2022. *Black Sea news*. Retrieved from <https://www.blackseanews.net/read/185933#>
- The Problem of the Turkish Straits (1945). Declassified in Part - Sanitized Copy Approved for Release 2012/09/13. *CIA*. Retrieved from <https://cutt.ly/Sw7qN67i>
- The Problem of the Turkish Straits (1947). *United States Government Printing Office*. Retrieved

- from <https://cutt.ly/kw7rdxLK>
- The Turkish Straits, the Montreux Convention and Turkish-Russian tension (1997). *Insight Turkey*, 1, 62-63. Retrieved from <https://cutt.ly/leeXPkkf>
- Tosun, H.** (1994). Montreux Straits Convention Final Stage in the Straits Problem. *Atatürk Yolu Journal*, 4 (13), 87-112 // **Tosun, H.** (1994). Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar Sorununda Son Aşama. *Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (13), 87-112. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000221
- Yılmaz, A.Y.** (2022). History of Turkish Straits Problem. *Current Debates on Social Sciences*, 9, 15-21.
- Yüksel, I.** (2014). The Turkish Straits and the Legal Regime of Passage. In *Navigating Straits*, 199-219. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004266377_011